

Gabriela PANU
(Universitatea de Vest
din Timișoara)

Cariere feminine în mediul universitar timișorean în perioada comunistă

Abstract: (*Women's Careers in the University Environment of Timisoara During the Communist Period*) În România, un important part of the history of women's emancipation has been influenced by the political left. Without denying the contribution of the socialist state to the acquisition of political rights and access to education or work, the integration of women in the communist system, propagandistic declared emancipation, has left deep and often negative traces in the Romanian society. Forced and artificial, the so called liberation did nothing but lead to a new, more subtle subjugation of the woman, who became not only mother / wife and worker, but also the maker of society. In this paper I want to remake and exemplify the way in which ideological decisions led to the construction of new feminine images and to a new condition of women in an ambivalent social, political, economic and cultural reality. Therefore, I want to explore the links between the gender policies of the time and the professional experiences of the Academia in Timisoara in socialist Romania from the perspective of the concept of gender.

Keywords: *Communist Romania, women academics, discriminated elite, privileged elite*

Rezumat: În România, o bună parte din istoria emancipării femeii a fost influențată de stânga politică. Fără a nega contribuția statului socialist la dobândirea drepturilor politice și a accesului la educație sau muncă, integrarea femeii în sistemul comunist, propagandistic declarată emancipare, a lăsat urme profunde, deseori negative, în societatea românească. Eliberarea, în mare parte forțată și artificială, din perioada comunistă nu a făcut altceva decât să conducă la o nouă subjugare mai subtilă a femeii, devenită nu doar mamă/soție și muncitoare, ci și făuritoare a societății. În lucrarea de față vreau să refac și să exemplific modul în care gândirea și decizia politică ideologizată au condus la construcția de noi imagini feminine și la o nouă condiție a femeii într-o realitate socială, politică, economică și culturală ambivalentă. De aceea, vreau să explorez legăturile dintre politicile de gen ale vremii și experiențele profesionale ale spațiului universitar timișorean din România socialistă prin prisma conceptului de gen.

Cuvinte-cheie: *România comunistă, femei universitare, elită discriminată, elită privilegiată*

Odată cu instalarea regimului comunist, România intra în zona derapajelor de la democrație. În ciuda teoriilor egalitariste, partidul păstrează viziunea tradițională în privința femeii, ea fiind încurajată să se implice în domenii precum educația, industria textilă, agricultura sau propaganda însă și în aceste domenii ea rămâne sub supervizarea bărbaților care ocupa în continuare funcții de conducere, încercările de eradicare a diferențelor de gen nu au condus la o emancipare autentică a femeii¹. Deși este

¹ După cum arată numeroase cercetări făcute pe acea perioadă de cercetători ca Gail Kligman care a demonstrat printr-o anchetă făcută în Maramureș în ultimii ani ai regimului Ceaușescu dar și prin alte cărți

incontestabilă micșorarea distanței între pozițiile dominant-subordonat dintre bărbați și femei înregistrată în România ultimului secol, nu se poate ignora nici încercarea (poate inconștientă) bărbaților de a-și păstra status-quo-ul prin ocuparea majorității funcțiilor administrative sau de conducere din cadrul universităților în perioada comunistă. Procesul de îmbunătățire al statutului femeii nu a putut împiedica păstrarea unor stereotipuri și a segregării de gen de pe piața muncii.

În universități, ca în orice instituție, există o ierarhie bazată evident pe relații ale puterii, pe care cei ce dețin puterea încearcă să le mențină și să le perpetueze prin construcții simbolice. Interacțiunile dintre genuri sunt omniprezente în orice instituție inclusiv (sau mai ales) într-o instituție de învățământ superior. În elaborarea acestei lucrări am apelat la interviuarea femeilor foste cadre didactice în Universitatea de Vest din Timișoara, Universitatea Politehnica Timișoara și Universitatea de Medicină și Farmacie, dar și la o serie de interviuri cu cadre universitare femei realizate de alte persoane pentru proiectul Lit55¹. (aproximativ 30 ore de discuții și aproape 200 de pagini de transcrieri). Tratez colectivul universităților timișorene ca pe un grup unitar chiar dacă indivizii acestui grup provin din instituții de învățământ superior diferite deoarece acest grup îndeplinește criteriile unui *ansamblu populațional coerent*. Pierre Bouvier introduce noțiunea de *ansambluri populaționale coerente* pentru a desemna grupuri cu practici și valori comune cărora indivizii grupului respectiv le atribuie semnificații într-un context endogen (Segre 2000, 24). Trăsături, practici, valori și simboluri comune găsim la majoritatea universităților timișorene din perioada comunistă.

În literatura de specialitate aceste interacțiuni/relații sunt numite *regimuri de gen* și se referă la practicile instituționalizate (formale sau informale) și mai ales la sistemele de dominație bazate pe gen. Regimurile de gen sunt influențate de multe variabile printre care regimul politic al unui stat sau habitusul societății și al instituției în cauză. Bineînțeles că și universitățile timișorene din perioada comunistă au fost instituții în care regimurile de gen se bazau pe construcția puterii simbolice: „Mediul academic este neprietenos (cu femeile) și prin tipul său de organizare masculină: ierarhică, autoritară, excesiv competițional sau, în cazul nostru, excesiv supus legăturilor de autoritate dintre bărbați” (Miroiu 2004, 35). În ceea ce privește puterea simbolică pe care am identificat-o în narațiunile universităților, avem de-a face cu o distincție: pe de o parte avem violența simbolică bazată pe discriminarea de gen, iar pe de altă parte violența simbolică politică. Prima se manifestă în universitățile timișorene sub forma perpetuării unui habitus (la nivelul mentalităților) și a unui patriarhat instituțional (la nivelul comportamentelor), prin promovarea valorilor masculine, prin privarea femeilor de drepturile sociale legate de maternitate sau prin excluderea sau

legate tangențial de această problemă cum sunt studiile despre politicile pronataliste. Toate acestea demonstrează că eliberarea a fost de fapt o dublă aservire a femeii față de statul-partid și față de bărbatul-patriarh (n.a.).

¹ LIT55 este un proiect desfășurat în anul 2011 cu ocazia împlinirii a 55 de ani de la înființarea Facultății de Litere, proiect în care s-au efectuat interviuri cu foste cadre didactice ale facultății.

descurajarea lor în anumite domenii sau funcții. În al doilea caz, „construcția simbolică a violenței politice are ca fundament convențiile ideologice și habitusurile ce orientează modul în care indivizii și grupurile percep realitatea socială, iar ca obiectiv instruirea și, mai cu seamă, menținerea unor anumite relații de putere” (Șandru 2014, 57). Habitusul poate lua forma violenței simbolice deoarece are puterea de a impune anumite semnificații ca legitime. De exemplu faptul că subordonarea genurilor este luată ca axiomă.

Cu toate că astfel de manifestări ale violenței simbolice au putut fi identificate explicit de nenumărate ori în narațiunile universităților, ele sunt incapabile să le semnaleze ca anormale: „Amintirea comunismului în România se caracterizează printr-o lipsă de sensibilitate de gen. Narațiunea publică privind regimul comunist din România nu a inclus încă o perspectivă feminină” (Dobre 2011, 42-58). Imposibilitatea acceptării puterii simbolice ca violență sau ca abuz de putere de către universitare este un fenomen posibil și din cauza asocierii cuvântului putere (în accepțiunea lor) doar cu violența coercitivă, abuzivă și ilegală. Violența simbolică politică, pe care ele nu o percep ca violență, este acceptată ca legitimă în urma procesului de educare politică în spiritul ideologiei promovate. Violența simbolică de gen este acceptată ca normală și nediscriminatorie printr-un proces de justificare bazat pe logica rațiunii: „nu voiau femei, pentru că femeile intră în concediu de maternitate, după aia intră la îngrijire de copil, pe urmă copilul se îmbolnăvește, deci din aceste motive noi știam cu toții că își dorește bărbați”¹. Chiar și în procesul de recrutare al cadrelor didactice în universitățile timișorene au existat cazuri multiple în care încadrarea și promovarea se baza pe gen, cadrele care făceau recrutarea căutând să aducă la catedră doar bărbați: „tot timpul a fost în căutare de bărbați. Bărbați voia colaboratori, care nu-s cu sarcini, nu lipsesc să îngrijească copii, era și moldovean dânsul. A adus unul de acolo, l-a adus pe al doilea, pe al treilea, dar n-a avut noroc cu bărbații pe care i-a adus”; „în mod clar știam că el ar fi vrut bărbați”; „Băieții au făcut carieră universitară inclusiv la Politehnică, fetele nu”².

Sub discursul propagandistic național ce afirmă abolirea inechității dintre bărbați și femei, exista un substrat de inegalitate ce lua mai multe forme: discurs de diminuare și depreciere a performanțelor femeilor, descurajare, foarte puțină recunoaștere a meritelor și realizărilor și numărul mic al promovărilor. Bineînțeles că multe femei primesc mesajul de descurajare sau discreditare în mod indirect și subtil prin hărțuirea sexuală în formele sale nenumărate. Abolirea inechității de gen s-a făcut la nivel declarativ însă fără o abordare integrată a dimensiunii de gen. În cazul universităților timișorene, forme ale violenței simbolice prin abuzul emoțional discriminatoriu (venit de cele mai multe ori din partea colegilor și superiorilor bărbați dar uneori din partea familiei și chiar din partea statului) menționate în interviuri s-au manifestat ca *rejectare* (prin refuzul de a recunoaște aptitudinile profesionale, refuzul de a permite înscrierea

¹ Fragment extras din interviul cu doamna M.Ș, fost cadru didactic la Universitatea de Medicină și Farmacie.

² Fragmente extrase din diverse interviuri cu universitățile timișorene din patru universități timișorene.

la un concurs pe post, tratarea diferențiată în comparație cu colegii săi de sex masculin sau prin respingere), *depreciere* (prin insultare, ridiculizare, limbaj sau comportament care aduce prejudicii identității, demnității și încrederii în sine), *terrorizare* (prin intimidare, umilire, inspirarea sentimentului de frică, amenințarea sau plasarea într-un mediu ostil), *izolare* (prin limitarea implicării acesteia la luarea deciziilor în cadrul familiei sau cu privire la propriul viitor, obligarea de a merge spre anumite domenii la facultate împotriva dorinței proprii), *exploatare* (prin folosirea unei persoane pentru obținere de avantaje), ș.a.¹.

Deși prin regulamentele interne și prin legislația națională nu se putea interzice accesul femeilor la posturile didactice din universități, în practică acest lucru s-a putut întâmpla sub mai multe forme. Blocarea accesului femeilor se făcea fie prin refuzul verbal al profesorului care scotea un post la concurs, de a primi dosarele candidatelor femei (cazul doamnei C. S.), prin refuzul colaborării în cazul în care o femeie a obținut postul deoarece a fost singurul candidat înscris (cazul doamnei M.Ș.), prin intimidare (prin înscrierea mai multor candidați la concurs în încercarea de a face candidata să se răzgândească în legătură cu depunerea dosarului), prin încercarea de descurajare (stabilirea unei bibliografii foarte grele și complexe de examen și prin privarea de informații despre data, ora, locul și felul examenului) sau chiar prin desființarea postului scos la concurs dacă șansele de câștigare a concursului de către candidata femeie erau mai mari decât a celorlalți candidați înscriși. Chiar și în cazul în care concursurile pe post erau câștigate de femei, ele erau întâmpinate neprimitor, trebuind să-și câștige respectul colegilor și superiorilor bărbați prin eforturi și prin muncă suplimentară, ele fiind apreciate doar în măsura în care excelau în domeniul lor de activitate. Pentru a deveni membri „deplini” și pentru a se bucura de respect și oportunități în aceeași măsură ca și bărbații, universitățile timișorene au fost nevoite să-și reprime feminitatea: purtau părul scurt pantaloni, nu își permiteau să rămână gravide, dacă aveau copii îi lăseau în grija altor persoane pentru a se dedica 100% carierei. Femeia asimilată unui „corp”, purtătoare de copii, era o dezabilitată în ochii superiorilor bărbați care își manifestau verbal frica față de graviditate. Cerințele oarecum justificate ale superiorilor bărbați de genul „să fie excepțională profesional” veneau la pachet cu cerințe aberante ca „să nu rămână cloșcă”, „să nu vină cu burta la gură”, „să nu rămână gravidă” sau chiar „să nu i se îmbolnăvească copilul”. Acest tip de discriminări au fost încurajate și de legislația pronatalistă care transformă corpul femeii dintr-o chestiune privată într-una publică. Totuși în cazul universităților timișorene tendința este inversă față de politicile pronataliste și descuraja graviditatea și maternitatea. Fiind obișnuite să le fie negate atâtea drepturi în comunism, nu mai pot identifica atitudinile sau limbajul sexist drept hărțuire sau comportament ofensator.

¹ Ideea paragrafului se referă la răspunsurile primite în interviuri însă conceptele scrise cu italice sunt găsite la Loretta Handrabura, *Gen și mass-media. Studiu pentru o presă sensibilă la gen*, lucrare elaborată în cadrul proiectului „Șanse egale pentru alegerile locale 2007”, realizat de Centrul „Parteneriat pentru Dezvoltare” (CPD), cu sprijinul financiar al Institutului pentru o Societate Deschisă New York și al Fundației SOROS-Moldova, p. 16-17.

Excepția de la regula acestor ignorări inconstiente ale violenței simbolice de gen este cazul doamnei C. care reușește să identifice ca abuz „misogin” procesul de recrutare a cadrelor universitare al unei facultăți cu profil mecanic, unde femeilor li se refuză candidatura pe motiv că ele nu ar fi compatibile cu profilul mecanic. Modurile de vorbire dominante ale indivizilor din clasele superioare sunt descrise de Bourdieu ca semne de «putere simbolică», o putere invizibilă și pe care de cele mai multe ori nu o recunosc ca atare, *reconnaissance și méconnaissance* (Bourdieu 2012, 52). Prin această *complicitate activă* se produce recunoașterea tacită a relațiilor ierarhice de putere (uneori inconstientă) chiar de către cei asupra cărora ea se exercită. Am putut identifica în discursurile universităților intervievate un limbaj ce indică complicitatea lor în relații ierarhice de putere simbolică atât de pe poziția de clasă asupra căreia această putere era exercitată cât și de pe poziția de clasă privilegiată care exercita putere asupra altora. Din narațiunile universităților am constatat că în ciuda gradului ridicat de educație pe care-l au atât ele cât și părinții lor, la nivelul practicilor familiale cotidiene există un procent destul de mare de diferențe în funcție de gen atât în încurajarea/descurajarea unor trăsături de personalitate sau atitudini stereotipe, cât și în distribuția sarcinilor și chiar îndrumarea spre anumite domenii.

Deși rolul familiei este crucial în parcursul profesional al universităților timișorene, componenta politico-ideologică a vremii a influențat covârșitor (uneori pozitiv, alteori negativ) destinele lor profesionale. Cariera lor a fost construită prin influența unor variabile ca familia, modelele didactice, instituțiile, regimul, interacțiunile personale, ș.a. Deși cu destule specificități, parcursul profesional al tuturor intervievatelor are în comun trei lucruri: familia, performanța profesională și înregimentarea politică. Susținerea familială, excelența profesională și calitatea de membru de partid sunt condiții nelipsite din cariera femeilor cadre didactice din universitățile timișorene în perioada comunistă. Succesul în carieră al universităților este un cumul de mai mulți factori (trei, menționați câteva rânduri mai sus) comuni tuturor iar descrierea lor (în cele trei subcapitole ce urmează) este aleatorie deoarece importanța acestora diferă de la o persoană la alta. Unul dintre factori este familia: fie că este vorba de tatăl, soțul, mama sau o altă rudă (soră), aceștia lucrau deja în universitățile timișorene și astfel au facilitat intrarea în universitate a femeilor. Alt criteriu este cel meritocratic, pentru că în ciuda faptului că unii intelectuali au avut de suferit din cauza regimului sau că s-au promovat uneori impostori drept intelectuali, femeile avute în vedere au fost foarte capabile, cu rezultate foarte bune la învățătură în studenție și cu note mari la examenele de licență, repartiție, titularizare sau promovare pe post (când era cazul). O altă variabilă ce a condus la construirea carierelor universităților a fost sacrificiul pe care acestea l-au făcut în viața privată, neglijându-și de cele mai multe ori copiii sau soțul, ori petrecând mult timp la locul de muncă în detrimentul timpului petrecut cu familia. Un ultim factor indispensabil a fost calitatea de membru de partid, deși de cele mai multe ori această părtinire cu sistemul era o acceptare a unor condiții impuse, mai mult decât o îmbrățișare conștientă a unei doctrine izvorâtă din convingeri proprii.

Cu toate că învățământul este tradițional considerat un domeniu feminin, în care activează cadre didactice în majoritate femei, atunci când este vorba de învățământul superior, procentul femeilor scade dramatic și mai mult decât atât, în cazul funcțiilor didactice superioare, ele sunt rezervate aproape în întregime bărbaților. În ciuda discursurilor comuniste pro emancipare, procesul de feminizare a universităților timișorene a fost unul lent și greoi, puținele femei care au reușit totuși să-și construiască o carieră în mediul universitar și-au sacrificat de cele mai multe ori timpul dedicat familiei sau au făcut compromisuri prin intrarea în partid. Succesul carierei lor academice a putut fi posibil doar atunci când universitățile au îndeplinit cele trei criterii informale: profesioniste de excepție, membre de partid și susținere din partea familiei. Cu toate acestea rareori au reușit să promoveze pe funcții didactice sau administrative superioare, de cele mai multe ori rămânând pe posturi de suplinitor, preparator, asistent, lector sau șef de lucrări. Descrierea făcută la sfârșitul anilor 70 de Adrienne Rich referitoare la ierarhia universitară din spațiului occidental se potrivește perfect situației universităților timișorene din perioada comunistă:

Universitatea este mai presus de toate o ierarhie. În vârf se află un mic grup de persoane bine plătite și cu prestigiu, mai ales bărbați ale căror cariere atrag după sine serviciile unei baze foarte mare de persoane prost plătite sau chiar neplătite, în principal femei: soții, asistente de cercetare, secretare, asistente de predare, femeile de serviciu ale universității, chelnerițele cantinei, administratoare din eșalonul inferior și studente care sunt utilizate în diverse moduri pentru a le hrăni ego-ul (t.a.)¹.

Toate femeile care au reușit să intre în mediul universitar timișorean îndeplineau trei criterii (informale): erau membre de partid, stăteau foarte bine la capitolul performanțe școlare și profesionale (didactice și de cercetare) și nu în ultimul rând erau susținute și ajutate de familiile lor. Fenomenul endogamiei universitare este o formă blândă de nepotism prin care femeile foarte capabile din punct de vedere intelectual au avut acces la posturi de cadre didactice în universitățile timișorene și datorită membrilor familiei care erau deja încadrate în învățământul superior. Totuși acest fenomen nu este unul condamnat deoarece era dublat de competențe intelectuale reale.

Universitățile timișorene și-au desfășurat cariera într-un mediu dinamic, uneori favorabil alteori ostil care le pune la încercare constant capacitățile de relaționare, diplomația, competența profesională și de ce nu, un oarecare simț al adaptabilității. Mecanismele auto-percepției la femeile universitare sunt preponderent idealizante. Chiar dacă unele recunosc uneori că în cariera lor au existat suișuri și coborâșuri, chiar inevitabile compromisuri, la final, parcursul carierei este valorizat pozitiv. Problematika de gen nu pare a fi conștientizată sau asumată de intervievate, majoritatea

¹ "The university is above all a hierarchy. At the top is a small cluster of highly paid and prestigious persons, chiefly men, whose careers entail the services of a very large base of ill-paid or unpaid persons, chiefly women: wives, research assistants, secretaries, teaching assistants, cleaning women, waitresses in the faculty club, lower-echelon administrators, and women students who are used in various ways to gratify the ego" (Rich 1980, 136, *apud*. Leathwood, Read 2009).

fiind incapabile să identifice acțiuni, atitudini sau limbaje sexiste/discriminatorii la care au fost supuse de-a lungul carierei lor.

Dacă vorbim de grade didactice sau funcții administrative acestea erau ocupate aproape exclusiv de bărbați, lucru ce poziționează universitățile timișorene în nișa unei elite discriminate. Pe de altă parte ele pot fi privite și ca elite privilegiate atunci când privim ținutele și posibilitățile de achiziții în materie de îmbrăcăminte și încălțăminte ale doamnelor. În cercul vicios al logicii comuniste obiectele vestimentare nu erau menite doar a fi produse și cumpărate, asigurând astfel bunăstarea economică promisă, ci trebuiau utilizate ca mijloace de propagandă, de afirmare al unui discurs ideologic. Prin hainele cetățenilor regimul își făcea publicitate, iar prin lipsa concurenței se asigura succesul acestei publicități: „În măsura în care oamenii percep lumea prin intermediul unor lentile simbolice, le este greu să își dea seama în ce constau acele simboluri și ce influență au asupra lor” (Kertzer 2012, 20). Îmbrăcămintea, ca obiect-semn, naște o relație obiect-utilizator, relație ce simbolizează deopotrivă matricea identitară a individului purtător și matricea ideologică a sistemului ce o produce: „crearea unui simbol poate deveni o unealtă foarte potentă în obținerea și menținerea puterii, fiindcă trăsătura esențială a simbolicului este zămisirea realității” (Kertzer 2012, 18). Haina este un obiect nelipsit al realității cotidiene iar hainele universităților timișorene este unul dintre produsele proiectului uman comunist. Construcția discursivă uniformizantă a Omului Nou se suprapune atât peste modelul generic abstract dar și peste particularitățile individuale ale femeilor cadre universitare în universitățile timișorene.

Cu toate că femeile au devenit tot mai des prezente în rândul cadrelor didactice universitare ale Timișoarei, din păcate, acestora le-au fost atribuite în mod frecvent pozițiile inferioare de asistent-suplinitor, asistent-stagiatar, asistent-titular, preparator, lector sau șef de lucrări. Au fost în același timp o elită privilegiată, ca parte din puținii intelectuali de sex feminin încadrați în învățământul superior și o elită discriminată, deoarece nu au avut (cu o singură excepție) funcții administrative importante sau grade didactice superioare. Mai mult decât atât, colegii și superiorii lor (bărbați) au avut de multe ori limbaje și comportamente sexiste față de ele. Totuși, în ciuda discriminării, cele mai multe femei au fost capabile să-și construiască o carieră de succes, excelând în domeniul lor de activitate.

Referințe bibliografice

- Bourdieu, Pierre. 2012. *Limba și putere simbolică*. București: Editura Art.
- Dobre, Claudia Florentina. *Women Remembering Communism in Romania: Former Political Detainees' Perspectives*. *Women and Minorities Archives (DocWoment Series)*, nr. 3/2011, <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=68102>, ultima accesare la 10.06.2016.
- Handrabura, Loretta. *Gen și mass-media. Studiu pentru o presă sensibilă la gen*. lucrare elaborată în cadrul proiectului „Șanse egale pentru alegerile locale 2007” realizat de Centrul „Parteneriat pentru Dezvoltare” (CPD).
- Kertzer, David. 2002. *Ritual, politică și putere*. București: Editura Univers.
- Kligman, Gail. 2000. *Politica duplicității*. traducere de Marilena Dumitrescu. București: Humanitas.

- Leathwood, C., Read, B. 2009. *Gender and the Changing Face of Higher Education. A Feminized Future?*. London: McGraw Hill House & Open University Press.
- Miroiu, Adrian (coord.). 1998. *Învățământul Românesc Azi. Studiu de Diagnoză*. Iași: Polirom.
- Miroiu, Mihaela. 2004. *Drumul către autonomie. Teorii politice feministe*. Iași: Polirom.
- Molloy, Peter. 2012. *Lumea dispărută a comunismului. O istorie orală a vieții cotidiene în spatele cortinei de fier*. București: Editura Rao.
- Morley, L. Walsh, Val. (ed.). 2004. *Feminist Academics: Creative Agents for Change*. London: Taylor & Frances.
- Moscovici, Serge (ed.). 1984. *Social representations*. Paris: Cambridge University Press și Editions de la Maison des Sciences de l'Homme.
- Segré, Monique (coord.). 2000. *Mituri, Rituri, Simboluri în societatea contemporană*. Timișoara: Editura Amarcord.
- Șandru, Daniel. 2014. *Ipostazele ideologiei în teoria politică*. Iași: Polirom.